

UDK – 330.3
Изворни научни рад

др Никола Чобелић,
професор Економског факултета
у Београду у пензији, редовни члан САНУ

ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ И САВРЕМЕНИ НАУЧНО-ТЕХНИЧКИ ПРОГРЕС

Савремени научно-технички прогрес ствара потенцијалне могућности за вишедимензионални развој прилагођен човековом животу. За претварање тих потенцијалних могућности у стварност нужен је један нови пројект друштвеног развоја који би донео већу хуманизацију. Коегзистенција више система мешовите привреде представља једну врсту законитости савременог развоја, при чему ти системи међусобно делују један на други и коригују се. На тај начин настаје ера дуготрајне упоредне коегзистенције система и њиховог органског међуутицаја на основама новог научно-технолошког развоја.

Кључне речи: *Привредни развој. – Технички прогрес. – Мешовите привреде. – Коегзистенција система.*

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Наше време карактерише појава потпуно нових облика технике и технологије који се заснивају на принципијелно другачијим научним основама и радикално новим научним сазнањима. Ту првенствено спадају микроелектроника, рачунарска техника, телекомуникације, вештачка интелигенција, производна аутоматизација (роботика), биотехнологија и генетски инжењеринг, нови индустријски материјали и алтернативни извори енергије, итд. Већ само навођење ових облика технологије наговештава да се налазимо на прагу једне нове ере

која се најчешће обележава као постиндустријска епоха, као постиндустријска цивилизација.

Нове технологије имају три суштинска обележја: (а) све су тесно међусобно повезане, узајамно се обогаћују, подржавају и подстичу; (б) имају универзални карактер јер се распростиру кроз све индустријске гране и услужне делатности мењајући начин производње; и (в) убрзавају и шире процес интернационализације производње, поделе рада и све веће међузависности произвођача у светским размерама (1). Та се међузависност на нови начин потврђује и на оним подручјима живота која су раније била готово одвојена: економија, политика, наука, култура постају сада много међузависније, карактеришу их сложени узајамни утицаји и све снажније интеракције.

Бројност нових технологија, са њиховим назначеним карактеристикама, даје пуно основа да се савремени технолошки развој обележи као трећа технолошка револуција. Својим кумулативним деловањем оне снажно мењају слику привреде и суштински модификују садашње међународне односе. Будућност привреде увелико ће обликовати ове нове технологије, а водећа улога у томе свакако припада електронско-информационој технологији као једној врсти инфраструктурне технологије.

Позадину овог изванредно убрзаног технолошког прогреса, представљају нове науке и научне теорије – од теорије релативитета, квантне теорије, молекуларне биологије, преко термодинамике, астрофизике и широке примене математике у научним истраживањима – које одлучно раскидају са механистичким теоријама претходне епохе. Обнављајући појам ентропије, оне доносе нове погледе на еволуцију као процес који није једносмеран, праволинијски и механистички, већ је обележен флукуацијама, повременим застојима, нескладима и дисконтинуитетима. Упоредо са њима, теорија система, теорија игара, кибернетика, коришћење топологије и слично, чине застарелим традиционалну теорију стандардне механичке равнотеже и модела развоја што се на њој заснивају. Истовремено, теорија привредног развоја добија из примене модерних наука нове свеже инспирације и нове инструменте анализе који омогућавају да се, поред традиционалних варијабли – цена и количина, узимају у разматрање и људске варијабле, варијабле које се тичу субјеката историјских збивања, њиховог понашања и њихових међусобних односа. Уопште, прелазак од механицизма на термодинамику делује на све аспекте економске мисли, на теорију мотивација, појам оптимума и економске рационалности, на односе статике и динамике.

Успешност економије појединачних предузећа све више зависи од организације и ефикасности целе привреде и великих економско-

(1) О својствима савременог техничког прогреса видети опширније у нашем раду *Неке битне карактеристике савременог технолошког развоја*, Зборник радова „Научна и технолошка политика за 90. године“, САЗУ, Љубљана, 1986, стр. 188-208.

-технолошких целина, од опште способности друштва да адекватно користи нове информационе технологије за рационално управљање целином производње, за контролисање динамике тржишта и економских збивања уопште. Ове битне развојне проблеме може успешно решавати само високо организовано друштво, при чему локални, парцијални критерији, све више губе на значају.

Релативно ограничење могућности, чак и најбогатијих земаља, да се ангажују на свим подручјима истраживања, намеће нужност избора националних приоритета у области научног истраживања. То, наравно, претпоставља изградњу јединствене националне стратегије економског и технолошког развоја која ће на оптималан начин повезивати домаће стваралачке потенцијале и усмеравати друштвени капитал ка изабраним стратешким секторима развоја. У тим секторима потребно је створити критичну масу средстава, знања и способности, при чему је нарочито нужна одговарајућа мобилност капитала у националним мерама и слободнија циркулација радне снаге, стручних кадрова и специјалиста.

Бројне околности везане за савремени технолошки развој условили су и промењену улогу државе, која се огледа у широком спектру мера што их у овој области предузима савремена држава. Њена улога особито је велика у домену избора стратешких циљева развоја, у њиховој формулацији и операционализацији, а такође у избору метода планирања и управљања привредним и посебно технолошким развојем. Видно је и све значајније учешће државе у изградњи технолошке инфраструктуре, у усмеравању, координацији и финансирању научноистраживачког рада и истраживачких пројеката. У финансирању многих значајнијих пројеката владе учествују са 50% до 70% потребног капитала и готово да нема ниједног крупнијег пројекта у којем изостаје удео државног капитала, јер је реч о базичним технологијама чији је развој, по природи ствари, у најопштијем друштвеном интересу. Та организаторска и подстицајна улога савремене државе један је од најзначајнијих промотора актуелне научнотехнолошке револуције, утолико пре што се у овом домену, на најочигледнији начин, испољава недовољност искључиво тржишних подстицаја и тржишних солуција (2). Држава улази и у оне процесе одлучивања који су донедавно сматрани областима искључиве надлежности и примене комерцијалних критерија, критерија приватних компанија.

На овом месту је неопходно указати на још једну суштинску страну савременог техничког напретка – на његов снажно изражени

(2) Реализација најамбициознијег пројекта западноевропске сарадње, познатог под називом ЕУРЕКА и лансираног као план технолошке ренесансе Европе, а који сједињује пет великих програма у најважнијим областима савременог технолошког развоја, није препуштена неком тржишном аутоматизму, већ је тим програмима предвиђено која конкретна предузећа различите националне припадности треба да буду носиоци, а која учесници у остварењу постављених задатака. Тек овако научно засновани програми могу представљати и представљају неопходну основу спонтаном деловању тржишних снага.

асиметрични развој. Индустијски најразвијеније земље остварују превласт над мање развијеним, услед великих разлика и неједнакости у техничким знањима и финансијским средствима. Ствара се, с тим у вези, нова међународна подела рада на основу које великом броју зависних земаља прети опасност да буду искључене из света нових технологија. Тај неједнаки развој добија досад непознате облике, намећући екстремну поларизацију у расподели научних и технолошких знања. На једном полу налазе се економски најразвијеније земље, у којима се концентрише производња научних и технолошких информација која добија све снажнију улогу у савременим играма моћи. На другом полу групишу се зависне и мање развијене земље као периферни судионици, изложене разним облицима технолошког потчињавања и технолошке доминације.

Нова међународна подела рада одређује нове парадигме у светској геополитичкој хијерархији, мења односе снаге у свету и у међународним размерама. Централизиција знања и капитала чини све несигурнијим основе националне аутономије у све већем броју земаља и све већем броју делатности. Познат је податак да је осамдесетих година од укупног извоза високотехнолошких производа, око 60% отпадало на само три земље (САД, Јапан и Западна Немачка). Ту концентрацију прати, природно, и концентрација издатака за научна истраживања, где на само пет главних земаља долази 86% свих издатака за истраживања и развој у оквиру скупине земаља ОЕЦД.

У свему томе, најтежи је положај неразвијених земаља, земаља у развоју. Услед економске неразвијености, оскудице средстава, превелике задужености и трајно неповољних услова размене, услед слабе организованости и других унутрашњих спутаности, ове земље не успевају да створе критичну масу знања и средстава неопходних да би процес увођења технолошких новина текао колико-толико успешно. То значајно умањује њихову способност приступа новим технологијама. Према данашњем стању ствари, мање развијеним и неразвијеним земљама прети опасност трајнијег технолошког заостајања, са неизбежним импликацијама по њихову не само економску већ и политичку независност.

2. СУШТИНСКЕ ПРОМЕНЕ У САВРЕМЕНОЈ ПРИВРЕДИ

Сведоци смо вишезначних и суштинских промена у привреди и целокупном њеном окружењу, које настају под снажним утицајима савременог технолошког развоја⁽³⁾. Једну од најбитнијих свакако чини измењена улога и релативни значај основних фактора привредног развоја. Уместо традиционалних фактора (рада и капитала), прворазредну стратешку улогу добијају фактори науке, знања и научних инфор-

(3) M. Fransman, *Technology and Economic Development*, Brighton, 1988, pp. 7-21.

мација, они постају водећа снага економског и друштвеног напретка (4). Њихов допринос расту производње све је изразитији, а у најразвијенијим земљама тим снагама се већ дугује више од три четвртине раста друштвеног производа. Та нова ситуација изискује правилно економско вредновање знања као доминантног фактора развоја и најзначајнијег производног ресурса. Особито високу квалификацију заслужују она специфична знања која се односе на избор и примену оптималних метода управљања привредом и привредним развојем.

Савремени развој заснован на знању, на плодовима нове информационе револуције, води постепено настајању новог типа друштва, друштва информација или постиндустријског друштва. Реч је поглавито о најразвијенијим земљама Запада, у којима преовлађује производња робе и услуга које садрже све већу количину знања и информација. Истакнуту карактеристику ових земаља представља и околност да све већи део њиховог активног становништва чине радници запослени у области научноистраживачког рада и области информација. Разумљиво је да ове новине морају радикално утицати на целокупну организацију производње, размене и потрошње. Захваљујући организованом систему информација, економским субјектима стоје на располагању огромне количине информација и досад непознате могућности економског калкулисања. Први пут велика мултинационална предузећа могу планирати производњу у светским размерама и контролисати у реалном времену динамику тржишта и тржишних збивања. Тиме се још више убрзава процес мултинационалног преображаја светског капиталистичког система.

Улазак у нову информациону еру снажно је наметнуо потребу структуралних адаптација, првенствено оних које се тичу преображаја постојећих производних структура. У том погледу битна је генерална оријентација ка развоју модерних производних грана и сектора, сектора високе технологије, који постају носиоци техничког прогреса и технолошких новина. Индустрије високе технолошке интензивности имају највише стопе раста, апсорбују између 60 и 90 процената укупних улагања државе у научноистраживачку делатност, а уз то доводе до веће међународне поделе рада и повећања међузависности земаља, индустрија и предузећа. Та преоријентација се врши неједнаким темпом и уз велике осцилације, уз заостајање многих земаља, па и неких зрелих индустријских нација. Структурне адаптације се остварују помоћу свих ресурса, првенствено оних у облику нових знања и технолошких иновација. У зависности од расположивог фонда тих ресурса, постижу се већи или мањи успеси у правцу жељене реконверзије производне структуре. Крајње неравномерна расподела тих ресурса узрокује и асиметрични карактер ових адаптационих процеса.

Нове производне оријентације мењају природу и карактер добара и услуга, као и природу самог начина производње. Све већи удео

(4) D. Cardwell, *Technology, Science and History*, London, 1972.

добиају производи у којима је садржана велика количина истраживања, производи тзв. високих технологија, као што су компјутери, електронске компоненте, телекомуникациона опрема, електронска, капитална и потрошна добра и слично. Мења се и сам начин производње, преласком са традиционалних метода на методе аутоматизоване и електронске производње, у којој уместо живог људског рада све већу примену добијају роботи и слични аутоматски агрегати.

Снажно продирање информационе технологије особито утиче на карактер серијске производње, тако да се она све више удаљава од традиционалног појма индустријске производње уопште. Са порастом количине информација уграђених у сваку врсту производа и с померањем производне структуре према кватарном сектору, све се јасније испољава тенденција ка производњи „нематеријалне” робе (нематеријалне у смислу велике количине информација које садржи), чиме се битно мења не само њихов робни облик, већ и начин веза између живог рада и инструменталних елемената производње.

Нове производне снаге доносе собом могућност финијег и еластичнијег повезивања делова у целину. Ослоњене на кибернетику и савремену информациону технологију, оне стварају услове за нужну аутономију делова, али истовремено и за њихово демократско интегрисање у целину. Делотворан развој зависи од иницијативе и самосталне акције делова, мора бити покретан непосредним интересима аутономних јединица система. Другу страну те законитости чини, међутим, нужност интеграције делова у целину, њихово координирано деловање у правцу остварења одређених заједничких циљева и интереса. Модерни систем информација је тај снажни повезујући чинилац делова и целине који омогућава и аутономију делова и усмеравање целине око заједничких циљева.

Да се развијени део света налази на крају индустријске ере најупечатљивије илуструју промене које се збивају у радничкој класи високоразвијених земаља. За индустријску еру био је карактеристичан раст радничке класе. Она се повећавала и апсолутно и релативно. У новије време те тенденције више немамо. Не само да се она бројчано не шири, већ се у индустријски најразвијенијим земљама смањује релативно и апсолутно. Насупрот томе, у експанзији су нове професије и нова занимања. Све је већа потреба за инжењерским кадровима, програмерима, електроничарима и стручњацима у области информација. Једном речју, расту значај и улога оних друштвених снага које свој положај у друштву заснивају на знању и високом образовању.

Нове технологије, на челу с електроником, изискују другачији културни амбијент, пре свега више знања и интензивнији развој апстрактног начина мишљења. Природа и токови нових технологија далеко су сложенији, мање видљиви и доступни, за разлику од релативно једноставних механичких процеса и механичких производних система који карактеришу еру индустријске цивилизације. Ако у неколико

следећих деценија технички развој буде ишао брзином којом се кретао у протеклих педесет година, особито у области електронике, аутоматизације и роботике, онда, према неким компетентним мишљењима која нису лишена основа, ваља у најразвијенијим земљама света очекивати да ће појам радничке класе, схваћен у њеном традиционалном смислу, у смислу физичких и рутинских радника, добрим делом бити превазиђен. У сваком случају то упућује на закључак да ће наступајућу епоху карактерисати мноштво актера друштвених преображаја, да ће у акцији бити много већи број историјских агенаса него што је класична марксистичка теорија претпостављала.

Крупне технолошке промене које се збивају свуда око нас, бацају нову светлост на још једну страну савременог развоја. Да би био успешан, развој се не би смео ослањати на искључиву зависност од спољног света, на увоз туђих знања и иностране технологије. Наметнуто споља, такво обликовање прозводно-технолошке структуре резултира не само неизбежним развојним неједнакостима, већ се манифестује и много шире, на обликовање укупне економске структуре, на конфигурацију домаћих инвестиција, при чему не треба занемарити ни његова понекад корозивна дејства на начин живота, на укус и понашање потрошача, о чему иначе јасно сведоче познате негативне стране „ефекта угледања”.

Крај индустријске ере истовремено означава и крај екстензивних метода привредног развоја, при којима се економски раст остварује уз стално растући утрошак количинских фактора производње: рада, капитала, енергије, сировина и других производних ресурса. Опадањем релативне расположивости тих фактора, екстензивни тип развоја све више губи смисао и перспективу. На одређеном ступњу развоја он неизбежно води високом расту трошкова и опадајућим приносима свих количинских чинилаца производње. Услед тога се интензификација развоја, која се постиже претежнијом употребом квалитативних чинилаца, знања, информација и слично, показује као нужна замена екстензивног типа, као прогресивни пут даљег развоја друштвених производних снага. Појачана употреба квалитативних чинилаца омогућава штедњу радних и материјалних ресурса, а то значи и боље задовољавање растућих потреба привреде и становништва, пошто се оно сада остварује уз мањи утрошак иначе ограничених ресурса, уз мање јединичне трошкове производње.

Ширина и размере деловања савременог техничког прогреса врше, и вршиће све више, снажан утицај на привреду и друштво. При томе ваља имати у виду да техничке промене, саме по себи, не доносе решење свих друштвених проблема. О томе треба стално водити рачуна да се не би запало у опасне замке технолошког детерминизма. Тај утицај ће се манифестовати не само на кретање производње и продуктивност рада, на промену квалификационе структуре радне снаге, промене у карактеру и структури будућег тржишта, већ и на квалитет

живота и рада, схваћених у широком смислу речи. Захтеваће бројне институционалне и шире друштвене преображаје који се нужно тичу свих привредних субјеката и њихових међусобних односа, а особито облика организације производње, путева и метода управљања привредним развојем. Не могу при том изостати ни одговарајуће промене у ширем друштвеном окружењу, промене на националном, регионалном и међународном нивоу, у оквиру којих ће се одвијати процеси ширења технолошких новина и уопште процеси размене добара и услуга. Ваља, најзад, очекивати и нова померања, нове констелације у националним и светским односима снага, измене позиција у друштвеној хијерархији и расподели друштвене моћи, као и промене у избору националних приоритета и хијерархији циљева. Наведене промене већ данас изискују нове, радикалније приступе у теорији, стратегији и политици привредног развоја, и зато њима посвећујемо следеће редове.

3. НОВИ ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ПРИВРЕДНОМ РАЗВОЈУ

Крчење путева ка новим погледима на привредни развој ишло је првенствено преко претходне критике и критичког односа према неким видовима традиционалне економске мисли, особито према класичној и неокласичној теорији опште равнотеже. Модели опште равнотеже искључују из анализе структуру и структурне подскупове (производне гране и индустрије, реалне друштвене групе и сл.), усредсређујући се углавном на ствари и предмете, на количине и цене, свдећи људске везе на односе између ствари и занемарујући људске варијабле без којих се не може разумети вишедимензионални карактер развоја који одликује свако људско друштво (5). У критици стандардне равнотеже која се у основи своди на један вид механичке равнотеже, правилно је уочено да она води статистици, да оперише са непромењеним односима снага, док развој као динамичан феномен, нужно претпоставља промену датих односа снага. Услед наведених недостатака, традиционалној теорији равнотеже не полази за руком да до краја изгради аналитички прелаз од равнотеже микројединица на општу равнотежу у макроекономским размерама. Зато ни модели засновани на тој теорији нису у стању да отворе пут једној реалној политици развоја – они једноставно пренебрегавају застоје, дисконтинуитете и друге економске поремећаје, као нужне пратиоце економске динамике, те самим тим не пружају ни одговарајућа средства за уклањање таквих поремећаја.

Подједнако су значајне и критичке оцене које се упућују теоријама економског раста које су све донедавно имале доминантан утицај на економску мисао о привредном развоју. Критике се

(5) F. Perroux, *Pour une philosophie du nouveau développement*, Paris, 1983, pp. 54-58.

превасходно односе на квантитативни приступ економском развоју, на његову искључиву усмереност ка количинском увећању материјалне производње и материјалних добара, на истицање таквог раста као самосталног циља развојне политике, чиме се нарушава интегралност друштвених циљева и њихово нужно респектовање у процесу развоја. Тако схваћена теорија раста своди човека на пуки фактор производње, губи из вида социјалне, културолошке, еколошке и друге услове од којих зависи пуније задовољавање његових потреба. Квантитативни раст, свodeћи се на увећање материјалне производње, интенцијално тежи пренебрегавању нематеријалних потреба људи, које су важна претпоставка свестранијег развоја личности. Из економске анализе се, на тај начин, искључују све оне вредности и реални чиниоци који се не могу количински мерити и изражавати, како што су слобода, социјална сигурност, солидарност, иако је њихов утицај на привредни развој и његове друштвене ефекте неоспоран, те и њихов значај за благодостање људи неизбежно расте у времену.

Ова критичка упозорења било би погрешно схватити као неки општи напад на сам појам раста. Раст је нужан и неопходан, без њега нема друштвеног развоја и прогреса. Али не сваки раст, и не по сваку цену, по цену његовог квалитета, нити раст схваћен као самостални циљ, већ као средство за остварење много ширег спектра друштвених циљева и потреба, као вишедимензионални раст у служби вишедимензионалног развоја човека. Укратко, теорија мора уважавати многострани карактер развоја, који је то и по својим циљевима и средствима, и побројним агенсима и судеоницима. Првенствену пажњу она мора управљати ка његовим квалитативним аспектима. Будући да се економски развој све више темељи на знању и иновацијама, његово се тежиште неизбежно усредсређује на свестрани развој човека као носиоца прогреса. Значај тог момента огледа се, поред осталог, и у томе што се овим путем стварају нове могућности и нови изгледи за све већу хуманизацију економског развоја.

Динамизам развоја зависи од квалитета становништва, количине знања и капацитета техничког прогреса (иновација и инвенција), од изграђености институција и механизма за управљање развојем, од степена организованости друштва. Код свих тих фундаменталних развојних варијабли тежиште је на човеку, чији је универзални развој услов и претпоставка комплексног и вишезначног развоја привреде и друштва. Полазећи од таквих детерминација, актуелна теорија развоја посебан нагласак ставља на улогу свесног, вољног чиниоца у дијалектици економских збивања. Насупрот механистичком приступу, насупрот схватању о искључивој спонтаности и аутоматизму економских процеса, све већи значај се придаје стваралачкој иницијативи људи, филозофији људске акције, која своју снагу црпи из генетичке природе човека као стваралачког бића. Та улога је нарочито значајна код утврђивања циљева и основних праваца развоја, избора типова тех-

нике и водећих сектора, код изградње читавог система економских подстицаја и услова привређивања, код утврђивања управљачких параметара којима се усмеравају и контролишу развојни процеси и спонтана активност привредних субјеката (6).

Нове погледе на привредни развој одликује и специфично гледање на природу и особености макроекономског планирања. Макроекономско планирање не би смело да буде екстраполација ранијих развојних трендова, пошто нашу стварност карактеришу велике иновације, нове бројне технологије и уопште крупне промене које доживљава привредни развој. Оно се, такође, не би смело свести на чисто прогностички инструмент, при којем планирање игра више-мање пасивну улогу. На макроекономско планирање треба гледати као на активан друштвени чин који подразумева демократско учешће у одлучивању широке мреже друштвених субјеката, и у којем развојни циљеви добијају најистакнутије место у обликовању будућности. Самим тим и дијалектика структурних промена у привреди и друштву долази у средиште пажње. Активни план се, стога, сматра погодним методом за остваривање међусекторске и општеекономске координације, за прилагођавање циљева развоја захтевима времена и нове цивилизације. Он подразумева јединство циљева и средстава, и мада су средства увек била у служби циљева, њихов значај не би смео бити потцењен не само због тога што би се тиме угрозила реализација циљева, већ и због чињенице да избор средстава није неки вредносно неутрални циљ. У тој оптици посматрано, дугорочно планирање представља неопходно и пожељно средство друштвене акције, средство ослобађања човека немоћне потчињености слепим снагама стихије. Има, према томе, и самосталну вредност као чинилац хуманизације развоја.

За разлику од традиционалних схватања развоја као монотоног, једносмерног процеса, нови приступи наглашавају његов термодинамички карактер, при чему су бројне асиметрије правило и нека врста неизбежног рецидива. Асиметрије се јављају услед несавршености тржишта, неједнаке моћи и конфликтних интереса економских субјеката и друштвених група. У новим приступима велика пажња се поклања овим до сада неухватљивим реалностима које су остајале ван домашаја економских модела. Сагласно томе, истиче се потреба за флексибилнијим моделима развоја који би узимали у обзир сложене и противуречне акције друштвених група и разне облике њихових коалиција. Имајући у виду природу развојних процеса, предност би ваљало дати пробабилистичким и стохастичким моделима у односу на моделе детерминистичког типа.

Једна од порука која произлази из нових концепција тиче се дијалектике самог система привређивања. Системска решења која су

(6) Види Зборник радова: *The Global Economy – Today, Tomorrow, and its Transition*, Bethesda, M. D, 1985.

била адекватна на једном ступњу економског и друштвеног развоја, престају то да буду на оним преломним тачкама када привреда улази у једну нову, вишу развојну етапу. Сучељавање са новом етапом, са све сложенијом структуром привреде и потпуно новим облицима техничког прогреса, изискује темељну измену и реконструкцију постојећих услова привређивања, нови склоп мотивацијских фактора, нове облике и нову конфигурацију економских механизма. Одсудан значај добија оптимални систем управљања привредним развојем, чија суштинска обележја чине флексибилност и покретљивост, способност брзог прилагођавања, брзог апсорбовања новина, нарочито технолошких промена и промена у спољном окружењу. Способност прилагођавања имплицира, с једне стране, велику мобилност свих личних и материјалних чинилаца, а с друге стране, могућност оптималног производног комбиновања расположивих средстава и ресурса за постизање жељених циљева развоја.

Све снажније продирање науке и технике у производњу, наметнуло је потребу преиспитивања места и улоге савременог тржишта, његових домета и ограничења. У савременој производњи све истакнутије место и све већи удео добијају елементи са подручја науке, знања и образовања, а особито нови научни методи организације и управљања производњом. Развој тих делатности се, по правилу, не усмерава тржишно, већ плански и дугорочно, путем планских средстава и метода. Овај измењени карактер производње и производних чинилаца ограничава у значајним секторима алокативну функцију тржишта; она у тим подручјима све више уступа место макроекономској координацији и глобалном планском усмеравању, при чему тржишни критерији нису искључиво владајући принцип.

Вишедимензионални развој, окренут човеку, захтева и другачију хијерархију потреба од оне коју искључиво диктира логика тржишта и платежно способне тражње, а с тим у вези и једно сложеније поимање саме рационалности која се не би темељила само на ценовном вредновању и тржишним критеријумима. Та рестриктивна оцена о тржишту односи се и на нека друга подручја, поглавито на заштиту и унапређење човекове животне средине, на област регионалног развоја, итд.

Уосталом, не сме се изгубити из вида суштински значај научних дисциплина и одговарајућих методологија које служе систематском истраживању тржишних феномена. Тај научни комплекс једна је од најважнијих компонената савременог тржишта. Захваљујући њему и само тржиште добија карактер научно регулисаног и организованог система у који се уграђују стално нови научни елементи. Тако организовани тржишни систем постаје у пуном смислу комплементаран са глобалним друштвеним планирањем.

Потпуно је разумљиво што се у новим приступима привредном развоју на адекватнији начин приступа и целокупном подручју индикатора којима се економски раст вреднује. Респектујући примарни

значај економских критерија, у новим концепцијама развоја сугерише се њихово комбиновање са ширим друштвеним критеријима, пошто привредни развој није само економски, већ и друштвени феномен у најпунијем смислу речи. Примена ширих критерија омогућава да се ефекти раста оцењују са гледишта сложенијих друштвених интереса и потреба, тј. колико они служе благостању целог друштва, како су дистрибуирани између различитих социјалних група и слојева, колико су у складу са захтевима једнакости и солидарности, какав је њихов утицај на опште услове живота, итд. Тек кроз призму ових вредносних друштвених оцена може се добити аутентична слика социјалне ефикасности раста и развоја као највишег облика рационалности. Друштвени критерији представљају, на тај начин, нужан коректив тржишно-це-новних критерија. Њихова примена има за циљ да ублажи и релативизује и нека екстремна дејства робног фетишизма, која су иначе везана за тржишно привређивање, за природу робне производње уопште.

4. КА ДОСЛЕДНИЈОЈ ХУМАНИЗАЦИЈИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА

Једно од централних питања које овде постављамо тиче се потенцијалних могућности које ово ново доба пружа у погледу доследније хуманизације привредног развоја. Најважнија чињеница у том правцу јесте да је развој на старим основама запао у кризу, да смо данас у светским размерама суочени с кризом раста и кризом економске теорије на којој се он темељи (7). У питању је квантитативни раст који се заснива на расипничком коришћењу ограничених природних и других ресурса, на претераној усмерености ка количинском увећању материјалне производње и материјалних добара. Очигледно је да се такав образац развоја не може наставити у недоглед. Бесконачни експоненцијални раст не може се одржати у условима коначних извора: „дрвеће не може да расте до неба”.

У жаришту садашње кризе налази се управо оваква схема квантитативног, недиференцираног раста, у којем су односи друштва и природе добили читав низ забрињавајућих аспеката. У питању је тип производње и потрошње који води убрзаном разарању природе. Угрожена је не само материјална основа живота, већ и сама биолошка супстанца људи. Такво владајуће стање изазвало је у научном свету жива реаговања, која се крећу од захтева за обустављањем економског раста (8) до смелих покушаја да се формулишу нови хуманији циљеви

(7) Joan Robinson, *The Second Crisis in Economics*, "American Economic Review", May, 1972; R. A. Gordon, *Rigor and Relevance in a Changing Institutional Setting*, "American Economic Review", March, 1970.

(8) J. W. Forrester, *World Dynamics*, Cambridge, Mass, 1971; D. H. Meadows, D. L. Meadows, *The Limit to Growth*, New York, 1972; A. Sauvy, *Croissance Zéro?*, Paris, 1973.

развоја који ће, поред економских и технолошких, уважавати и битне социолошке, културолошке и друге друштвене циљеве (9). Високи степен конфликтности друштва и природе повезан је са структуром оваквог развоја, са његовим вредносним оријентацијама. Настајање еколошке кризе у ствари је израз једног нерационалног, дехуманизованог начина производње и потрошње, чији првенствени циљ није задовољавање аутентичних потреба људи, већ стицање и стално увећавање профита. Све те околности намећу потребу изналажења нових, алтернативних образаца развоја, другачијег начина производње, промену сврхе и циљева развоја, чије ће полазиште бити унапређење квалитета живота, хуманизација производње, одржавање нужног склада са природом.

Битну особеност нове етапе развоја чини околност да су мање-више исцрпљени извори раста које је пружала претходна епоха технолошког развоја и да се они убрзано морају надомештати новим изворима. Доба постиндустријског развоја обележено је чињеницом да су наука, знање, информације и нови методи управљања, постали најважнији извори друштвеног напретка. Уместо традиционалних чинилаца, рада и капитала, наука је добила примарну улогу у развоју друштвених производних снага, потискујући у други план класичне производне чиниоце. Развој у било којој области привреде и друштва зависи од освајања нових знања, од коришћења огромне и стално растуће масе информација које прожимају читаво друштвено ткиво. У развијеним земљама, већ средином седамдесетих година, допринос капитала увећању националног производа био је три пута мањи од доприноса науке и њеног утицаја на пораст друштвене продуктивности рада. Нису више ни капитал, ни сировински извори главни чиниоци раста, већ је то расположиво знање и друштвена и индивидуална способност његовог коришћења.

Разумљиво је да све ове новине морају радикално утицати на целокупну организацију привреде и друштвеног живота уопште. Оне већ сада значајно мењају раније претпоставке и ранија полазишта економске теорије и посебно теорије привредног развоја. Њихово тежиште се сада преноси на уздизање стваралачких снага човека, јер се у њима крије најважнији услов економског раста. Из тога проистичу и све гласнији захтеви за темељну промену традиционалних производних и друштвених приоритета, за њихово прилагођавање на једној новој, вишој и вишедимензионалној динамици производних снага.

Нова етапа развоја особито би морала водити дубоким променама у положају човека, будући да његов стваралачки потенцијал представља главну производну снагу друштва и одсудан услов да се научно-технолошка револуција оствари, да се у пуној мери користе њени резултати.

(9) F. Perroux, *Pour une philosophie du nouveau développement*, Paris, 1983; A. Peccei, *La qualité humaine*, Paris, 1978; E. Laslo et al, *Goals for Mankind*, New York, 1977; T. Roszak, *The Making of a Counter Culture*, Garden City, 1969, итд.

Ако се привредни развој све више темељи на знању и информацијама, тада би и његова првенствена сврха морала бити свестрани развој и свестрано самоостварење човека као носиоца прогреса и корисника његових резултата (10). Пажњу овде привлачи чињеница да се у тако заснованом развоју налазе реални изгледи за његову већу и доследнију хуманизацију. Стварају се нове могућности за културни успон и културне разноликости, за прилагођавање нових технологија смислу човековог живота, богатству његових манифестација и његових потреба. Отуда не изненађује чињеница да наше време покреће широке пороцесе друштвених преображаја, да се пропагирају нови, складнији облици живота и људске егзистенције.

Упоредо са научно-технолошком револуцијом, све одређеније се инсистира на појму хуманистичке револуције, којим се настоје да афирмишу нови принципи, нови систем људских мотивација, као и нови систем вредности (11). Револуционарни хуманизам се тумачи као превазилажење отуђења човека, како уклањање једнодимензионалности његовог живота и стремљење ка новим начинима људске егзистенције, ка новом стилу живота и његовим новим садржајима. Инсистира се на враћању етике и морала у науку и друштвене односе, после видног потискивања које су доживели под утицајем кратковидог сцијентизма и слепог веровања у „неутралне“ снаге тржишта (12). Доводи се у питање неутрално схватање корисности добара и замењивање индивидуе, тражењем равнотеже између количине добара и количине новца, при чему се губи смисао за солидарност људи, за вредности које одређују човека у његовој историји (13). Позитивистичком приступу, који чињенице у друштвеним наукама изједначава с оним у природним наукама, супротставља се схватање да су сва људска збивања подложна моралном вредновању и пропитивању, да друштвене науке не могу бити морално неутралне.

Нову етапу треба схватити као веома сложен друштвени процес који ће имати и своју дугу историју. По величини задатака и дубини друштвених преображаја она, у ствари, представља програм не једног већ више поколења. Од њеног исхода и њених резултата зависи хоћемо ли се и колико приближити визији новог друштва, друштва слободних људи и удружених произвођача. Следећој етапи свакако пада у део да одговарајућим развојем друштвених производних снага прокрчи пут ка таквом прогресу, при чему ваља бити свестан чињенице да су границе прогреса неомеђене, да се том циљу можемо само асинототски приближавати, не остварујући га никада до краја.

(10) A. Touraine, *Le retour de l'acteur*, Paris, 1984.

(11) M. Beenstock, *The World Economy in Transition*, London, 1983; A. Peccei, *op.cit.*, Paris, 1978.

(12) М. Марковић, *Етички проблеми наука*, „Гледишта“, 11-12, 1988, с. 179-192.

(13) F. Perroux, *op.cit.*, pp. 183-184.

У правцу промоције нових етичких вредности (14) важну улогу имају колективни облици потрошње. У њиховој основи лежи принцип стварања једнаких почетних услова за развој људске личности, једнаких услова образовања и слично. Колективна потрошња омогућава једнакост у задовољавању нарочито оних потреба које су битне за општи положај личности у друштву. Она је на тај начин важан чинилац социјалне сигурности и нужан облик друштвене солидарности. Савремена друштва се више међусобно разликују по ширини и начину третирања колективне потрошње, него по начину примене расподеле према раду. Општи је тренд ка релативном расту удела колективне потрошње, која у неким развијеним земљама (Шведска) достиже врло висок ниво, будући да се посредством економске политике прерасподељује више од 50 процената друштвеног производа. У већини данас развијених земаља редистрибуира се овим путем између 30 и 50 процената друштвених производа. Оптимални односи између два вида расподеле и потрошње омогућавају да се тежиште развоја последније стави на максимизацију основне циљне функције друштва, на пораст друштвеног благостања схваћеног у оном широком смислу који му даје општа теорија економских система.

Међутим, још одсуднију улогу у правцу хуманизације привредног развоја морао би да одигра систем потреба и његове динамичке промене у времену. Систем потреба битно утиче на тип и карактер друштва и зато би се морао заснивати на таквој скали вредности која у средиште ставља самоостварење човека, свестрани развитак личности и његових стваралачких потенцијала, где се развој човека као тоталитета, као људског, друштвеног, стваралачког и слободног бића сматра првенственим циљем производње, а не нуспроизводом других циљева. Тај нови аксеолошки приступ ваља сматрати кључним моментом од којег зависи друштвена ефикасност и самог економског развоја. Шире конципирање потреба представља ону покретачку снагу која може и треба да мења традиционалне обрасце развоја, управљене ка једнозначној максимизацији материјалних садржаја друштвеног благостања. Овде имамо у виду, пре свега, потребе нематеријалне природе, као што су оне за образовањем, вишим културним и духовним развојем, за хуманијом организацијом простора, за више слободног времена и бољим условима његовог коришћења. Треба подсетити да је духовна, нематеријална добра, Аристотел држао за права добра, добра у највишем смислу, а у материјалним добрима је видео средство остварења и уздизања духовних (моралних) вредности човека. Видно

(14) Иван Максимовић је био први међу југословенским економистима који је са великом уверљивошћу и научном акрибијом образлагао улогу и значај етичких принципа у економској теорији и пракси. О томе посебно сведоче његови запажени радови с краја шездесетих година – *Економска теорија и етика у социјалистичком друштву*, „Филозофија“, 3/1967, и *Социјализам и економско-етички проблеми*, истоимени часопис бр. 1/1968. Ти радови ни данас ништа нису изгубили од своје актуелности, а њима су, између осталог, инспирисана и ова наша разматрања о хуманизацији развоја

место треба да добију особито они елементи социјалног прогреса који се односе на квалитет животне средине, а то значи потреба за здравом и чистом природом, за очувањем њених естетских и других вредности.

Ако се задовољавање потреба претежно своди на подизање материјалних услова живота, развој се неминовно редукује на квантитативни материјални раст производње, у којем владају ствари и склоност ка неживом, некрофиличном свету. Такав раст осиромашује духовни живот човека, доводи га у отворени сукоб са природом, у чему се између осталог изражава и еклатантна криза савременог потрошачког друштва. Тај ток ствари Фром с правом назива „деперсонализацијом човека, бесмисленосту живота” (15). Трансформације у систему потреба и типу потрошње ваљало би, стога, сматрати извориштем правих критерија за утврђивање пожељне структуре производње и избор стратешких праваца развоја привреде.

Будућем развоју пашће у део да на нов начин решава проблеме радних услова и карактера рада. У механизованој производњи рад је сведен на просте функције, при чему машина одређује његов темпо и садржај. Механизованој производњи својствена је традиционална подела рада, поларизација физичког и умног рада, оштра подела на организаторе посла и његове извршиоце. Висок степен аутоматизације уклониће многе недостатке које данас срећемо у механизованој производњи. Аутоматизација заснована на новим технологијама обећава да врати човеку господарење над машинама и његову активност усмери на контролне функције, тимско програмирање, на организовање целине производних процеса. С тим у вези ваља очекивати одређену модерацију најтежих последица технолошке отуђености радника и битније смањивање разлика између умног и физичког рада.

Озбиљна преиспитивања наметнуће будући развој и у сфери примене основних критерија којима се мери ефективност производње и економског раста. Другачије схватање потребе и циљева производње мењаће наше погледе на целу скалу економских оцена, критерија и облика мотивације. Улога економских критерија остаће и даље од виталног значаја, као критерија који подстичу опште економисање друштвеног рада и друштвених средстава. Међутим, сама чињеница да се друштвени развој не ограничава на елементе економског раста и материјалног благостања, говори о потреби коришћења сложенијег система вредновања, таквог система који ће омогућавати да се ефикасност раста оцењује и са гледишта ширих друштвених интереса. Примена ширих критерија постаје особито нужна ради тражења оптималних односа између економске ефикасности развоја и његових хуманистичких импликација, ради усклађивања привредног раста с еколошким и другим циљевима.

Радикално измењена ситуација пред којом се нашло савремено индустријско друштво, наметнула је потребу размишљања о теориј-

(15) Е. Фром, *Човек за себе*, Загреб, 1977, с. 63.

ском уобличавању једног новог динамичког метричког система који ће бити прилагођен овој вишој етапи друштвеног развоја. Јављају се идеје о постепеном превладавању садашње раздвојености материјалног и моралног интереса, о њиховом поступном претварању из спољних импулса у унутрашњу потребу човека (16). Уместо традиционалне метрике сугерише се интегрално-диференцијални приступ и начин мишљења: интегрални у смислу сагледавања укупности циљева друштвеног, економског и технолошког развоја; диференцијални у смислу коришћења диференцијалних мерила и оцена којима се осветљавају поједине специфичне стране тог развоја (на пример, његова еколошка дејства и сл.). Те теоријске иновације оствариваће се у мери у којој ће развитак човека као сврхе, као највише вредности (*sumum bonum*) бивати доминантни мотив и основна покретачка снага друштвеног и економског развоја.

5. ПОТРЕБА ИСТРАЖИВАЊА ДРУШТВЕНИХ ПОСЛЕДИЦА ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА

Нужност доследније хуманизације привредног развоја видимо, посебно и нарочито, због различитих друштвених импликација нових технологија. Ефекти техничког прогреса су противречни, изазивају велике наде, али исто толико и оправдана страховања. Комплексније сагледавање тих ефеката постаје услед тога прека друштвена потреба, особито када су у питању велике потенцијалне могућности злоупотребе нових технологија. Ма колико да је нова технолошка револуција предмет самосталних истраживања, недостаје још увек један целовит поглед на њу. Недовољно су истражене све њене друштвене последице, а оне ће неизбежно бити велике и вишезначне.

На потенцијалне претње нових технологија указују многи социјални мислиоци (17). Истиче се опасност нових облика отуђености и усамљивања појединаца, губитка живих непосредних веза, до чега би могла да доведе микроелектронска култура. Позната су хипнотичка дејства телевизије која породицу чине непокретном и прете да је одвоје од додира са спољним светом. Наговештава се да ће, у не тако далекој будућности, људи готово сав свој активни живот проводити код куће седећи испред свог личног компјутера (18).

Међутим, још озбиљнију потенцијалну опасност може представљати јачање званичних организација и бирократских система. Савршенија средства информационе технологије данас дозвољавају да се улога државе практично прошири на све видове друштвеног живота,

(16) Р. Рихта и сарадници, *Цивилизација на раскршћу*, Београд, 1979, с. 94-95.

(17) D. Bell, *The Social Framework of the Information Society*, in: T. Forester, ed., *The Microelectronic Revolution, the complete Guide to the new Technology and its Impact on Society*, Cambridge, Mass, 1981; E. Reischauer, *Toward the 21st Century: Education for a Changing World*, New York, 1973.

(18) Christopher Evans, *The Micro Millenium*, New York, 1979, pp. 271-273.

да управља, предвиђа и одређује понашање људи и у оним областима које су досад сматране лично сфером појединаца и које су биле поштеђене мешања са стране. Преузимање све више функција у области државног надзора и пружања услуга, крије у себи опасност да многи међуљудски односи изгубе свој непосредни карактер, проузрокујући при том све већу зависност појединца од моћних бирократских система.

Велику осетљивост друштва не проузрокују, међутим, само информационе, већ и друге технологије, као што су нуклеарна технологија или генетски инжењеринг. Ако би биле злоупотребљене, оне би могле представљати вишеструку опасност за човека. На путу смо откривања нових технологија помоћу којих ће се по жељи моћи да мења човекова наследна материја, а при том нисмо свесни свих социјалних импликација које ће имати то спољашње мешање у генетско наслеђе човека (19).

Све снажнији покрети за очување животне средине, захтеви за алтернативним изворима енергије и чистијим технологијама, јасан су доказ озбиљне јавне забринутости због могућих злоупотреба одређених технолошких новина. Друштвена цена може да буде изузетно висока у случају једностраних, техницистичких или економистичких решења, из којих најчешће произлазе тешки друштвени поремећаји. Опасност могу представљати и настојања да се револуционарне промене у техници задрже у оквирима постојећих друштвених односа и друштвених институција.

Ове потенцијалне, а делом и стварне опасности, не би смеле да утичу на одрицање од нових технологија. То би значило коначно испадање из орбите савременог научног и техничког прогреса, ненадокнадиво заостајање и дугорочну деградацију једне националне заједнице. Огромну улогу у свему томе имаће способност земље да из непрегледног броја могућности и алтернатива изабере оно што је за њене услове оптимално и најбоље. Од карактера друштвених институција, научне, технолошке и организационе способности, зависиће и њен коначни успех.

У разматрањима сложене друштвене ситуације коју стварају нове технологије, неприхватљив је било какав редуccionистички приступ. Логика редуccionизма сужава увид у поједине области и на њих гледа изоловано од друштвене целине. Невоља тако упрошћеног приступа лежи у томе што он технологију представља као лек за све друштвене проблеме, а решења се могу наћи једино ако се има у виду целина система, сви његови видови, од природног окружења до индивидуалних вредности и понашања, до укупног људског окружења. При редуccionистичком приступу увек постоји опасност да нови извори људске моћи, у облику савременог техничког прогреса, запрете и природи и човеку.

(19) Д. Каназир, *Будућност науке: чињенице, рефлексије, дилеме, спекулације*, „Гледишта”, 11-12, 1988, с. 154-155.

Позитивистичко схватање друштвених феномена најчешће кореспондира са редукционистичким приступом. У логици позитивистичког начина мишљења лежи тежња ка проширивању природних закона, закона селекције, на друштвени живот, из чега се добија једна врста дарвинизације људске историје и људских односа. Схватање да је друштвени живот искључиво подвргнут објективним законима, да је историја друштва програмирана и предодређена (строги механички детерминизам), свело би људску активност на просту реализацију трајекторије која је унапред дата и непроменљива. Такво схватање једноставно не одговара веома сложеној сегментацији савремене привреде и друштва и претежно стохастичком карактеру друштвених процеса. У основи тих процеса леже комплекснији закони интеракције и различитих условности. Друштвене законитости имају добрим својим делом карактер тенденција, вероватноће, или благо усмеравајућих правилности, при чему и случајностима припада одређена самостална улога у обликовању друштвене стварности.

Овде се не губи из вида чињеница да сваки временски период карактеришу одређена објективна ограничења која је створио сам развој и претходне генерације, да друштвени избор никада није потпуно слободан, већ се креће у одређеним зонама слободе и уз могућност бирања између више опција. Другу крајност, с тим у вези, представљала би илузија о неограниченој моћи промене света пуким чином људске акције и људске воље, независно од објективних околности и објективних ограничења.

Основни закључак који се намеће из онога што је претходно речено био би следећи: истинско вредновање техничког прогреса може бити изражавано само мером његовог доприноса благодњању човека, мером у којој он шири поље избора и слободе људске личности, колико доприноси остварењу хуманистичког принципа „о људској употреби људских бића”. Дугорочни циљ морао би бити суштинско слабљење свих облика доминације и потчињености, било о којој људској активности да је реч.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Савремени развој отвара читаву гаму нових проблема чије решавање превазилази оквире традиционалних схватања и традиционалних пројеката. Све је теже спорити чињеницу да те проблеме на задовољавајући начин могу решавати само друштва која на нов начин схватају смисао и стил живота, смисао и циљеве привредног и друштвеног развоја, друштва у којима ће хумане, културне и духовне вредности играти знатно већу улогу него што је то данас случај. Мора се, између осталог, развити нова етика при употреби материјалних извора природе, која ће се темељити на усклађености, а не на необузданом освајању њених дарова, како би се практично реализовало сазнање да је човек део природе и развио осећај одговорности према будућим

генерацијама, уместо што се тежи једностраној максимизацији краткорочних користи. С тим у вези ваља нагласити да су озбиљно доведене у питање ове упрошћене, једностране формуле о друштвеном развоју, које у свемоћи државе или свемоћи капитала и слободне игре тржишта траже излазе из кризе, сматрајући да су те снаге саме по себи довољне да се остварује људски напредак (20).

Савремени научно-технички прогрес ствара потенцијалне могућности за вишедимензионални развој прилагођен смислу човековог живота. За претварање тих потенцијалних могућности у стварност нужен је, пре свега, један нови пројекат друштвеног развоја, са тражењем могућности за његову стално већу и доследнију хуманизацију. Пuteви који воде том прогресу налазе се у другачијој филозофији живота, у новим демократским алтернативама, новим облицима демократске партиципације, у јачању реалног утицаја јавности на вршење јавних функција. То свакако морају бити другачији системи од досадашњих, системи чија ће се суштина све више изражавати не у власти отуђених сила над човеком, већ у контроли човека над влашћу; у којима ће, како је писао млади Маркс, оно генеричко људско бити интенцијално уздизано на највишу друштвену раван.

Одговор на кризу у којој су се нашао оба друштвена система, на околности које се тако убрзано мењају, налази се у превазилажењу старих друштвених структура, изграђених за другачија једноставнија времена. О тој неприкладности старих структура власти речито говоре многи друштвени покрети чији су захтеви управљени на промену традиционалних институција, на тражење нових облика политичког одлучивања, на радикалнију трансформацију постојећих механизма управљања. У основи тих захтева лежи сазнање да принципијелно нова ситуација тражи другачије обрасце развоја, нове вредносне оријентације и покретачке снаге. Нови проблеми изискују нова схватања и приступе уместо старих приступа новим проблемима.

Далекосежност друштвених промена намеће потребу целовитог прилаза проблемима, потребу њиховог мултидисциплинарног истраживања. Питања која се отварају нису ни најмање само технолошке, већ исто толико, чак и више, друштвене, политичке социолошке, па и психолошке природе. На овако великим раскршћима нису довољна знања из појединачних научних дисциплина, пошто она инсистирају на једној врсти преференција, а тада се губи из вида многостраност друштвеног развоја, са свим богатством својих животних манифестација. Нужна су комбинована знања из различитих подручја науке, од широког спектра друштвених до многих области природних наука. Прихватање једностраних опција увек се плаћа високом ценом, а данас и убудуће тај би данак могао бити још већи.

За делотворну и промишљену примену нових технологија непроцењиви значај има дугорочна стратегија развоја уместо једнос-

(20) Упореди: М. Печујлић, *Драма социјализма*, Загреб-Београд, 1989, с. 244-245.

тавне развојне политике схваћене у њеном досадашњем смислу. Потребне су оријентације и смернице за деценије, а не за године, ради припремања друштва за неминовне промене које будућност доноси. У том смислу биће неопходно и наш хоризонт посматрања знатно проширити изнад временских граница које су досад биле уобичајене. Дугорочно размишљање морало би стога постати устаљени начин мишљења

Ваља рачунати с тим да ће нове могућности за хуманизацију привредног развоја бити оствариване на веома различите начине. Упутно би било клонити се сваке тежње ка пуној чистоти облика и модела развоја. Данашње реалности указују на то да ће наш свет и свет догледне будућности сачињавати углавном мешовите привреде и мешовита плуралистички уређена друштва, с артикулацијом више видова модела који ће различите нагласке ставити на једне и друге елементе и облике хуманизације, у складу с оним што би се могло назвати законом диференцираног развоја. Нова модерна друштва необично су сложени системи који садрже могућност више алтернатива, могућност различитих праваца преображаја, у зависности од главних обележја свог духовног и културног амбијента. Коегзистенција више система мешовите привреде представља једну врсту законитости савременог развоја, при чему ће ти системи сарађивати међусобно, коригујући се узајамно и делујући један на други. Уместо непријатељског супротстављања и неумитне сукцесије, настаје ера дуготрајне упоредне коегзистенције система и њиховог органског међуутицаја.

(Примљено 20.09.1990)

dr Nikola Čobeljić,

Retired Professor of the Faculty of Economics in Belgrade

ECONOMIC DEVELOPMENT AND CONTEMPORARY SCIENTIFIC-TECHNICAL PROGRESS

Summary

Contemporary scientific-technical development creates possibilities for a multi-dimensional development, adapted to the meaning of man's life. In order to transform these possibilities into reality, a new project of social development is necessary which should strive also for greater humanization. The coexistence of several systems of mixed economy is a kind of law of contemporary development, while these systems interact and correct each other. In such a way an era is coming of a long-time parallel coexistence of systems

and of their organic mutual influencing on the grounds of the new scientific-technical development.

Key word: *Economic development. – Technical progress. – Mixed economies.
– Coexistence of systems.*

*dr Nikola Čobelić,
Professeur à la Faculté économique de Belgrade*

LA DÉVELOPPEMENT ÉCONOMIQUE ET LE PROGRÈS SCIENTIFIQUE ET TECHNOLOGIQUE MODERNE

Résumé

Le développement scientifique et technologique contemporain crée des possibilités éventuelles du développement pluridimensionnel adapté au sens de l'existence humaine. Pour transformer ses possibilités éventuelles en réalité, il faut élaborer un nouveau projet de développement social, tout en recherchant des possibilités pour une plus grande humanisation. La coexistence de plusieurs systèmes d'économie mixte représente une sorte de loi du développement contemporain, où nous avons une situation que ces systèmes agissent les uns sur les autres et se corrigent mutuellement. C'est ainsi qu'est créée l'ère d'une coexistence à long terme des systèmes et de leur influence mutuelle organique sur les bases des postulats du nouveau développement scientifique et technologique.

Mots clé: *Développement économique. – Progrès technique. – Economies mixtes.
– Coexistence des systèmes.*